

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «**Політична психологія**»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема №3. Політична культура

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної
ради ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та
психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробники:

1. Професор кафедри соціології та психології, доктор педагогічних наук,
доцент Марченко О. Г.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри психології та педагогіки Харківської державної академії
культури, к. психол. н., доцент Віденєєв І. О.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук,
доцент Шиліна А.А.

План лекції

1. Психологічне визначення політичної культури.
2. Основні елементи політичної культури.
3. Типи політичної культури.

Література

Основна:

1. Козирєв М. П. Політична психологія: навч. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 648 с.
2. Лозинський О. М. Політична психологія: навч. посібник. 4-те вид., доп. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 251 с.
3. Скуловатова О. В. Політична психологія: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. 280 с.
4. Рудакевич О. М. Національна політична культура: теорія, методологія, український досвід: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, вид-во «Екон. думка», 2010. 456 с.
5. Корнієнко В. О., Добіжа В. В. Формування політичної культури сучасної владної еліти в Україні: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2010. 160 с.

Допоміжна

1. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. Київ: Парламент. вид., 2011. 808 с.
2. Требін М. П. Політична культура владної еліти України в умовах розбудови демократичної правової держави. Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. праць / за ред. Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, О. Г. РОМАНОВСЬКОГО. Харків: НТУ «ХП», 2010. Вип. 26 (30). С. 110–118.
3. Шевчук П. Роль політичного класу та політичної еліти у розбудові держави. Ефективність державного управління: зб. наук. праць. 2015. Вип. 42. С. 29–38.

Текст лекції

1. Психологічне визначення політичної культури.

Особливості формування політичної культури мало вивчені, оскільки, власне, й поняття "політична культура" надто складне, неоднозначне і навіть суперечливе.

Те, що називають нині політичною культурою, свого часу було предметом особливої уваги Платона, Аристотеля, Ш. Монтеск'є, Н. Макіавеллі, К. Маркса, К. Мангейма та багатьох інших учених. Великий інтерес до проблеми політичної культури виявляють і сучасні вчені.

Існує кілька основних загальних підходів до трактування поняття "політична культура". Політичною культурою вважають систему цінностей соціуму та його громадян, систему політичних інститутів і відповідних способів колективної та індивідуальної політичної діяльності. Політична культура - це певна сукупність переконань, поглядів, орієнтацій та зразків поведінки. Політична культура - це процес формування та реалізації певних сил

таких соціальних суб'єктів, як класи, групи, особистості у процесі їх суспільно-політичної діяльності.

Політична культура - об'єктивне відображення і реалізація у процесі протиборства корінних класових інтересів, політичних принципів і гасел, які проголошуються політичними партіями, окремими політиками, державою. Вважають, що політична культура характеризується як система переконань, ідей, уявлень, установок, моделей поведінки, що склалися історично.

За таких різнобічних трактувань поняття "політична культура" важко простежити наявність єдиних або часто повторюваних елементів, що її утворюють. Найімовірніше, слід вважати, що значною мірою всі ці елементи можна зарахувати до феномена "політична культура".

Загалом дещо спрощено можна виокремити два основних підходи до визначення змісту поняття "політична культура", які, проте, часто об'єднують в єдине ціле. Згідно з першим підходом політичну культуру розглядають як сукупність (систему) певних політичних знань, тверджень, духовних цінностей, принципів і способів політичної діяльності, політичного досвіду і традицій, а також відповідних політичних інститутів.

Відповідно до другого підходу у політичній культурі вбачають процес, спосіб, конкретні форми реалізації сутнісних сил людини, її знань суспільно-політичних утверджень. За структурою політична культура є поєднанням політичної свідомості та політичних знань, які, у свою чергу, мають власну структуру та особливості. З огляду на викладене можна схарактеризувати власне поняття "політична культура". Досить вдале таке визначення: політична культура - це зумовлений історичними, соціально-економічними і політичними умовами якісний склад політичного життя суспільства, що відображає рівень засвоєння суб'єктом - суспільством, групою, особою - відповідних політичних відносин, способів діяльності, норм і цінностей, ступінь соціокультурного розвитку людини та ступінь її активності у перетворенні політичної, соціальної дійсності.

Українські вчені В. Мирончук і В. Храмов трактують політичну культуру як уміння бачити себе і політичний світ в єдності. В їхньому розумінні політична культура - це культура політичного мислення і політичної діяльності, ступінь цивілізованості характеру і способів функціонування політичних інститутів, організації всього життя у суспільстві.

Оптимальне і найточніше, на наш погляд, таке визначення: політична культура - це сукупність індивідуальних позицій і орієнтацій учасників системи, політичного процесу; суб'єктивна сфера, що лежить в основі політичних дій і надає їм відповідного значення.

Політична культура охоплює такі аспекти: знання політики, фактів, зацікавленість ними; оцінювання певних політичних явищ, оцінні судження щодо того, як має здійснюватися влада; емоційна сторона політичних позицій (наприклад, патріотизм, любов до Батьківщини); визнання у певному суспільстві зразків політичної поведінки, що визначають, як можна і як слід діяти.

Політична культура є підсистемою в глобальній культурі. Вона тісно

пов'язана з усіма її складовими - економічною, релігійною, правовою, організаційною та іншими культурами. По суті, політична культура - багатовимірне явище, що має своє коріння, історичні та психологічні засади і особливості. Політична культура - складова політичної системи. При цьому політична культура впродовж певного історичного періоду модифікує, реально впливає на зміну політичної системи. Це означає, що політичну культуру завжди можна визначати і характеризувати відповідно до рівня розвитку політичного життя.

2. Основні елементи політичної культури.

Варто розрізняти політичну культуру суспільства, суспільної групи і окремої особистості. Соціальні і психологічні особливості формування кожної з них мають певні відмінності. Так, індивідуальна політична культура, окрім знань, емоційного сприйняття дійсності, багато в чому зумовлена психологічними особливостями людини. Помітними характеристиками політичної культури є її динамічність, поліфункціональність, різнорівневність.

Щодо останнього, то загалом можна погодитися з ученими, які виокремлюють у середньому **чотири рівні такої культури**: номінальні політичні знання та вміння їх використовувати у повсякденній суспільно корисній діяльності; наявність досить глибоких суспільно-політичних знань, умінь їх реалізовувати в конкретній і активній політичній діяльності; політична культура, притаманна політичному діячові великого регіону чи національного масштабу; політична культура людини, для якої політична діяльність фактично є професійною (президент, глава уряду, спікер, народний депутат, член уряду, лідер партії, об'єднання тощо).

Можна також виокремити такі види політичної культури, як культура депутатської, парламентської діяльності; культура діяльності громадських організацій, політичних партій, груп, об'єднань громадян; культура електоральної політичної діяльності, або діяльності громадян під час виборів, референдумів, опитувань громадської думки, плебісцитів тощо.

У житті суспільства **політична культура виконує кілька важливих функцій**. **Пізнавальна функція** політичної культури озброює людей знаннями, необхідними для діяльності у будь-якій, але переважно в політичній сфері. Це дає змогу людині (особистості, громадянину) самовдосконалюватися, саморозвитку, формувати активну громадянську позицію. Фактично ця функція є основоположною, значною мірою такою, що зумовлює реалізацію інших.

Ідентифікаційна полягає у тлумаченні потреб людини з огляду на її групову (соціальну, етнічну, конфесійну) належність та відповідну участь в обстоюванні інтересів цієї спільноти.

Орієнтаційна характеризує прагнення людини до змістовного відображення політичних подій і явищ при реалізації прав і свобод у конкретній соціальній, політичній системі.

Виховна функція сприяє інтелектуальному розвитку людини, політична культура формує стійкий інтерес і зацікавленість у суспільно корисній,

суспільно-політичній роботі. Такий інтерес є найактивнішим збудником підвищення політичної активності людини.

Регулююча функція проявляється у прямому чи опосередкованому впливі на поведінку людини, організації, оцінюванні існуючих суб'єктів політики, політичного процесу і прийнятті певних рішень.

Комунікативна функція - завдяки політичній культурі напрацьовані у суспільстві досвід, традиції передаються від покоління до покоління.

Інтегруюча - політична культура за будь-яких обставин і умов є базисною основою суспільства, його політичної системи, сприяє консолідації громадян, політичних сил, створюючи у такий спосіб засади для підтримки існуючого політичного режиму, системи влади.

Соціалізація - у політичній культурі сприяє відповідному засвоєнню норм - регуляторів суспільно-політичного життя. Йдеться про правові, соціальні та психічні норми політичної поведінки, системи цінностей політичної культури, властиві конкретному суспільству.

Складний і неоднозначний взаємозв'язок політики і культури. Політика може деформувати культуру, негативно впливати на її розвиток, як це було, зокрема, у колишніх країнах соціалістичного табору. Тоді диктат політики над культурою мав надто велике значення.

Історично раніше виникає культура взагалі, а потім, при поділі суспільства на класи, формується його політична організація, виникає політика, формується політична культура. Оскільки політика і культура рівноправні, то між ними існують тісні взаємодія, взаємовплив, взаємозалежність. Принципового значення набула проблема особливостей формування політичної культури громадян з урахуванням специфіки їх ментальності.

Дбаючи про формування національної самосвідомості громадян, не варто спрощено вважати, що для цього досить лише активніше вирішувати питання мови, традицій, культури, звичаїв, притаманних українцям як нації, народів.

Самосвідомість ґрунтується на певному ціннісному просторі, що складається з таких фундаментальних для кожної людини цінностей, як здоров'я, сім'я, особиста безпека, стосунки з оточенням, матеріальне становище, цікава робота, справедлива оплата праці, сильна влада (законність і порядок).

3. Типи політичної культури

Класифікація політичної культури за типами дуже різноманітна. Охарактеризуємо типологію американських політологів Г. Алмонда і С. Верби.

Патріархальний тип. Він притаманний суспільству з несформованою політичною системою, де відсутні спеціалізовані політичні ролі та інтерес громадян до політики, а їх політичні орієнтації невіддільні від релігійних і соціальних (існує переважно у відсталих племен).

Підданський тип. Йому властиве здебільшого пасивне ставлення до політичної системи: особа в дусі підданської культури шанує авторитет уряду, пасивна в політичному житті (найпоширеніший цей тип у феодальному суспільстві).

Активістський тип. Він вирізняється чіткою орієнтацією індивідів на активну роль у політичній системі, незалежно від позитивного чи негативного ставлення до її елементів або системи загалом.

У реальній політиці існують, як правило, змішані типи: піддансько-активістський, патріархально-підданський та ін.

Типологію політичних культур, що базується на формаційному підході, запропонував польський політолог Є. Вятр. На його думку, докапіталістичним формаціям притаманний традиційний тип політичної культури з такими рисами: визнання святості влади, регулювання прав і взаємин підданого та влади на основі традиційних норм ("так було завжди"); непорушність політичної системи, її усталених норм. Основні види цієї культури, за Вятром, - племінна, теократична, деспотична; другорядні - патриціанська, дворянська.

Для капіталізму головним типом політичної культури є буржуазно-демократична, яка, у свою чергу, поділяється на консервативно-ліберальну і ліберально-демократичну. Консервативно-ліберальна політична культура визнає головними цінностями громадянські права і свободи, традиції, але часто заперечує радикально-реформаторські зміни (особливо там, де при владі консервативні сили). У ліберально-демократичній культурі визнання буржуазно-демократичних цінностей і взірців супроводжується більшою лібералізацією та очікуванням соціальних реформ (скандинавські держави, де впливові соціал-демократичні партії).

У капіталістичному суспільстві може існувати і другорядна політична культура - автократична у формі авторитарної чи тоталітарної (Німеччина за часів нацизму). Соціалістичному суспільству, стверджує Вятр, властива політична культура соціалістичного демократизму, а також другорядна - реліктова автократична культура.

Донедавна у вітчизняній політичній науці панувала типологізація політичних культур за історично-формаційним критерієм. Згідно з нею вирізняють рабовласницький, феодальний, капіталістичний та соціалістичний типи культур. У межах кожного з них виділяються класові види політичної культури: буржуазна, пролетарська та ін. На сучасному етапі набув поширення поділ на тоталітарний, плюралістичний і перехідний типи політичної культури.

Тоталітарна культура базується на принциповій одномірності соціального, економічного та духовного життя суспільства, на його тяжінні до стирання політичного, ідеологічного та іншого розмаїття, до монополізму, тотального контролю, згортання прав і свобод людини.

Плюралістичний тип політичної культури стверджує багатоманіття, множинність усіх форм матеріального, політичного, ідеологічного, соціального буття, свободу думки і вибору в межах закону, вільну змагальність та конкуренцію, захист прав і свобод людини.

Перехідний тип політичної культури (від тоталітарного до плюралістичного) притаманний переважній більшості постсоціалістичних країн, у т. ч. Україні.

За територіально-національною ознакою виокремлюють національний тип політичної культури. Він відповідає традиціям і особливостям певного

етносу в межах його території. Однак навіть у культурі відносно "чистого" й національного типу внутрішні політичні цінності, настанови - неоднорідні. Тому теорія політичної культури широко послуговується поняттям "політична субкультура".

Політична субкультура - сукупність особливостей політичної культури певної соціальної групи, які відрізняють цю політичну культуру від культури іншої групи людей.

Групові особливості зумовлені відмінностями в соціальному стані людей, освітніми, статевими, віковими, етнічними, релігійними та іншими чинниками, що дає підстави для тверджень про субкультуру жінок, робітників, підприємців, селян, молоді. Приміром, молодіжну субкультуру вирізняють гострота сприймання політичних подій, емоційність, нерідко недостатня зваженість оцінок, тяжіння до нового, а подекуди бунтарство й апатія. Водночас складовою політичної субкультури соціальної групи є найтипівіші риси політичної культури суспільства.

Наявність у суспільстві полярних політичних субкультур, їх велика розбіжність породжують фрагментарну політичну культуру, яка спричиняє нестабільність у суспільстві, неповагу до загальнолюдських, загальнонаціональних цінностей, інтересів та ідеалів, намагання завищити над ними регіональні, групові, партійні, що стримує прогресивні зрушення в суспільстві.